

УДК 316.647.5:001

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

Волкова Віра Андріївна

Анотація. В історичному плані термін «толерантність» стосувався заборони релігійної дискримінації, до якої пізніше додалася заборона на етнічну дискримінацію. У наш час цей термін використовується для позначення широкого кола терпимого ставлення до соціальних груп чи політичних партій або ідей, які багато хто вважає неприйнятними; лояльності в оцінці вчинків і поведінки інших людей, готовності до розуміння і співпраці в розв'язанні питань міжособистісної, групової та міжнаціональної взаємодії. Ефективність толерантності залежить від вибраної суспільством форми домінуючої свідомості: міфологічної, релігійної, секулярної або науково-суспільної. Феномен толерантності органічно пов'язаний із комунікативними процесами, функції яких слугують основою для розуміння сутності категорії «комунікативна толерантність» як особистісної якості.

Ключові слова : толерантність; цінність; дискримінація; інтолерантність; діалог; взаємодія.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «ТОЛЕРАНТНОСТЬ»

Волкова Вера Андреевна

Аннотация. В историческом плане термин «толерантность» относится к запрету религиозной дискриминации, к которой позже добавился запрет на этническую дискриминацию. В наше время этот термин используется для обозначения широкого круга терпимого отношения к социальной группе, или политической партии, или идее, которые многие считают неприемлемыми; лояльности в оценке поступков и поведения других людей, готовности к пониманию и сотрудничеству в решении вопросов межличностного, группового и межнационального взаимодействия. Эффективность толерантности зависит от выбранной обществом формы доминирующего сознания: мифологического, религиозного, секулярного или научно-общественного. Феномен толерантности органически связан с коммуникативными процессами, функции которых служат основой для понимания сущности категории «коммуникативная толерантность» как личностного качества.

Ключевые слова : толерантность; ценность; дискриминация; интолерантность; диалог; взаимодействие.

THE SCIENTIFIC APPROACH TO THE DEFINITION OF «TOLERANCE»

Vera Volkova

Resume. In historical terms, the term «tolerance» comes from the ban religious discrimination to which later was added the ban on ethnic discrimination. Nowadays the term is more often used to refer to a wide range of tolerant attitude to social groups or political parties or ideas that many consider unacceptable; loyalty in assessing the actions and behavior of other people, readiness for understanding and cooperation in addressing issues of interpersonal, group and international cooperation.

In the scientific literature tolerance is seen as respect for others, recognition of multidimensionality and diversity of human culture, behavior, taking a different perspective.

In the philosophical aspect of «tolerance» – a tolerance of other views, opinions, habits, features necessary in the context of different peoples, nations and religions; a sign of confidence, conscious of its own position and reliable, adequate perception of the willingness of all ideological currents, not afraid of comparisons with other views and not spiritual avoids competition; inner core social and psychological being. complex phenomenon that defines the relationship not only to themselves but also to the world.

From a psychological point of view of tolerance – the ability of the individual in communicative situations mismatch opinions, judgments assessment, behavior, beliefs and so control decreased sensitivity to the object that is due to the mechanisms of patience, tolerance and acceptance (compromise).

The phenomenon of tolerance is organically linked to the communicative process. In the process of communication facility tolerance becomes a subject of dialogue, tolerance encourages communication, the level of communication depends on the type and level of development of tolerance.

Keywords : tolerance; value; discrimination; intolerance; dialogue; interaction.

Соціальне становище сучасного покоління зумовлює проблему формування толерантності підлітків у міжкультурних та міжетнічних відносинах. Завдання, що постали у сучасному суспільстві, вимагають нових підходів до організації навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі, його спрямованості на вирішення проблем розвитку і виховання особистості, яка повинна мати не тільки комплекс знань, умінь та навичок, а й толерантне ставлення до людей інших національностей, віросповідань, традицій та ідей. Саме тому поняття толерантності набуває актуального значення у сучасному суспільстві.

Виховання толерантності в людських стосунках є стратегічним завданням освіти у ХХІ ст. Така значущість толерантності в сучасному житті спричинила необхідність створення в педагогічній науці «педагогіки толерантності», яка досліджує сутність толерантності, шляхи її втілення в суспільну практику як соціальної норми та цінності, принципи міжособистісної й міжгрупової взаємодії.

Найчастіше йдеться про релігійну, національну, расову, політичну толерантність або толерантність до конкретної статі (чоловічої або жіночої), до сексуальних меншин, до опонентів, інвалідів, психічно хворих тощо. Зазвичай принцип толерантності не визнають релігійні фундаменталісти, расисти, сексуальні шовіністи, радикальні націоналісти, ксенофоби, етноцентристи. Тоталітарні та авторитарні суспільства також великою мірою нетолерантні до тих чи інших соціальних груп або поглядів.

Термін виник як формула терпимості щодо релігійних меншин та сект унаслідок протестантської Реформації. В історичному плані він виходить з підтримки практики, яка забороняє релігійну дискримінацію, до якої пізніше додалася заборона на етнічну дискримінацію. У наш час цей термін все частіше використовується для позначення широкого кола терпимого ставлення до соціальних груп чи політичних партій або ідей, які багато хто вважає неприйнятними.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що ідеї виховання толерантності мають глибоке коріння в поглядах Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, Л. Толстого, М. Монтессорі, К. Вентцеля, Р. Штейнера, М. Реріха, А. Швейцера, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі.

Дослідженню підлягали й окремі педагогічні аспекти толерантності. Зокрема, розглядалося формування ставлення вихованців до толерантності як суспільно значущої цінності (І. Бех, Б. Гершунський, В. Лекторський); виховання міжетнічної толерантності (В. Тишков); формування міжособистісної толерантності учнівської молоді (Г. Безюльова, Г. Шеламова); розвиток толерантності в контексті педагогічної взаємодії (Ю. Годоровцева).

Проблеми сучасної педагогіки та педагогіки толерантності переконують у необхідності системи у формуванні міжособистісної толерантності школярів. Аналіз та узагальнення літературних джерел, присвячених проблемам формування міжособистісної толерантності підлітків, показують недостатність їх дослідження, хоча сучасна педагогічна наука звертає увагу на формування міжетнічної толерантності, на

формування ставлення до толерантності як загальнолюдської цінності. Одним з напрямків цього процесу є реалізація комплексу педагогічних заходів з формування міжособистісної толерантності старшокласників.

Мета статті : проаналізувати наукові погляди на поняття толерантність.

У наш час толерантність стала предметом вивчення педагогів, психологів, філософів та спеціалістів інших галузей науки. Проте вчені не дійшли єдиної думки щодо виникнення в світовій культурі терміну «толерантність», бо вважають різним походження та розвиток толерантності як якості особистості. Важливою подією стало підписання Нантського едикту, коли протестанти і католики знайшли компроміс між своїми конфесіями, тобто виявили толерантність один до одного. Особливою главою в історії толерантності є кромвельський період англійської історії (XVII ст.). На той час серед різних пуританських сект, які входили до армії Кромвелля, існували дві – індепенденти, які відстоювали інтереси свободи, та левелери, які вважали головним терпінням. Думки різнилися тим, що жодне з тверджень не може бути непогрішним настільки, щоб йому в жертву приносили інші переконання, існуючі у суспільстві. Одним з захисників толерантності в кромвельський період був Джон Солтмарш, який стверджував, що погляди однієї людини – темні для іншої доти, доки Господь не відкриє обом очі. Тобто міркування різняться, і особистість повинна це враховувати, щоб не стати поганим, бо і у суспільства є свої особисті думки, згоден ти чи ні.

Епоха Відродження (XVIII ст.) виявила небезпечний якобінський фанатизм раціоналістичного типу, представником якої є Вольтер, який вважав, що ніколи і не за яких обставин неправильно стверджувати, що всі люди повинні мислити однаково. Будь-яка інша думка має право на існування. Отже, в цей період важливою є повага до думки ближнього, навіть, якщо вона не співпадає із власною.

Завдяки діяльності вчених та просвітників до соціальної свідомості стали поступово проникати ідеї толерантності в якості загальної цінності особистості та згоди між релігіями та народами.

Термін «толерантність» пов'язують з ім'ям Л. Толстого, який описав ідею ненасилля у теоретичних творах та наукових положеннях. Основні філософсько-педагогічні ідеї (любов, духовність, самовдосконалення, свобода, непротивлення злу насильством) стали підґрунтям для виховання толерантності й у сучасних дослідників (В. Слободчиков). «Толерантність» дійшла в своєму розвитку певної висоти, тому що до поваги і терпимості додалися деякі біблійні заповіді (полюби ближнього свого, вдарили – підстав другу щоку).

Тож, останнім часом у сферу освіти та суспільство активно впроваджується термін «толерантність», що обумовило прийняття Генеральною Конференцією ЮНЕСКО Декларації принципів толерантності. Особлива увага приділяється обов'язку країн-членів розвивати та забезпечувати повагу прав людини та основних свобод для всіх без винятку, незалежно від їхньої раси, статі, мови, національної належності, релігії або стану здоров'я, і боротьбі з проявами нетерпимості. Також у Декларації було поставлене завдання зробити все необхідне для утвердження ідеалів толерантності в соціумі, оскільки толерантність є не тільки важливим принципом, а й необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку всіх народів.

Декларація проголошує, що без толерантності не може бути миру, а без миру неможливі розвиток і демократія. Толерантність необхідна у взаєминах між окремими особами, в сім'ї та громаді. У школах, університетах та осередках неформальної освіти, вдома і на роботі необхідно формувати атмосферу толерантності, стосунки відкритості, уважності один до одного та почуття солідарності. Для того, щоб піднести громадську свідомість, звернути увагу на безпеку, приховану в нетерпимості, протидіяти їй

проявам, сприяти формуванню психології толерантності та вихованню в її душі, 16 листопада урочисто проголошено щорічним Міжнародним днем толерантності.

Також різними є міркування сенсу терміну «толерантність» (*tolerare* – лат. витримувати, терпіти) у різних мовах. Так, наприклад, іспанською – це здатність визнавати відмінність від своїх власних ідей та власної думки; французькою – це відношення, при якому допускається, що інші можуть думати або діяти інакше, ніж ти сам; англійською – це готовність бути терпимим, поблажливим; китайською – дозволяти, приймати, бути по відношенню до інших великодушним; арабською – пробачення, поблажливість, м'якість, милосердя, співчуття, терпіння, прихильність до інших; російською – здатність терпіти щось або когось (бути витриманим, витривалим, стійким, уміти миритися з існуванням чогось або когось).

У науковій літературі толерантність розглядається як повага до інших, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм поведінки, прийняття іншої точки зору [1; 10; 14]. У такій інтерпретації толерантність означає визнання прав іншої людини, прийняття як собі рівного, претендуючого на розуміння і співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди і пошани.

Н. Асташова розглядає толерантність як цінність соціокультурної системи, свого роду внутрішній стрижень соціально-психологічного буття. Це комплексний феномен, що визначає відношення не тільки до себе, а й до навколишнього світу. Поза відношенням до людини не можна говорити про толерантність-цінність. Отже, толерантність-цінність виступає як якийсь поведінковий орієнтир [1, с. 74].

Найвищим рівнем прояву толерантності особистості є наявність толерантності як ідеалу. Толерантність, відмічена ідеальним проявом, відображає досконалий зразок, який і є головним критерієм у вирішенні фактично будь-яких питань, та яка є за сумісництвом стимул-реакцією поведінки і діяльності особистості [2, с. 76].

В. Тишков стверджує, що «на психологічному рівні толерантність представляється у вигляді внутрішньої установки, добровільного вибору по відношенню до людини взагалі, до інших людей і колективів, які не нав'язуються, а отримуються кожним через систему виховання і життєвий досвід» [15, с. 63].

На думку В. Лекторського, категорія толерантності пов'язана з розширенням власного досвіду особистості і критичного діалогу, в процесі якого людина не тільки самоідентифікується, але й може змінюватися, розвиватися, оскільки, постійно потрапляючи в комунікаційні угруповання, особистість не тільки веде діалог з іншими, але й сама з собою, що дає їй змогу водночас удосконалювати свій внутрішній світ. Учений запропонував чотири можливих способи розуміння толерантності:

- толерантність як байдужість (існування думок, істинність котрих не може бути доведена ніколи) – релігійні погляди, цінності різних культур, етичні вірування, переконання тощо;
- толерантність як неможливість взаєморозуміння (обмежує прояви терпимості пошаною до іншого, якого водночас зрозуміти неможливо і з яким неможливо взаємодіяти);
- толерантність як поблажливість (привілейоване у свідомості людини становище власної культури, тому всі інші оцінюються як більш слабкі: їх можна терпіти, але при цьому одночасно і зневажати);
- терпимість як розширення власного досвіду й критичний діалог – дає змогу не тільки поважати чужу позицію, а й змінювати свою у формі критичного діалогу [7, с. 15].

У філософському аспекті «толерантність» – це терпимість до інших поглядів, думок, звичок, необхідна в контексті особливостей різних народів, націй і релігій. Це

ознака впевненості в собі, усвідомлених і надійних власних позицій, готовність адекватного сприйняття всіх ідейних течій, що не боїться порівнянь з іншими поглядами й не уникає духовної конкуренції.

Сучасна філософія тлумачить «толерантність» як інтелектуальну протилежність інтолерантності, нетерпимості (О. Леонтєва, В. Петренко), як активну життєву позицію, що охоплює захист прав будь-якої людини і негативне ставлення до проявів нетерпимості (О. Асмолов, Б. Уільямс); як здатність до взаєморозуміння, бажання відчувати світосприйняття іншого, уміння йти на компроміс (Р. Валітова, В. Лекторський).

У психології поняття толерантності кваліфікують як основну умову й необхідну якість процесу становлення особистості. Так, у трактуванні М. Бубера толерантність являє собою органічну частину діалогу між «Я» і «Ти», у ході якого відбувається справжня зустріч у відносинах, позиціях і можливостях [4]. Тому ця категорія неодмінно пов'язана з комунікативними процесами в міжособистісних стосунках. Такий підхід обґрунтовують різноманітні зарубіжні психологічні теорії особистості. Наприклад, згідно з теорією «здорової особистості» А. Маслоу, трактування феномену толерантності відкриває шлях до розуміння сутності людини з позиції її самоактуалізації [8].

Для опису складних психологічних процесів і явищ, зокрема й толерантності, зазвичай застосовують три компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий. Окрім них, С. Братченко пропонує ще й вербальний компонент, обґрунтовуючи це тим, що в реальній освітній практиці існують спроби навантаження на толерантність навчання вимовляти правильні слова тощо [3, с. 107]. Дослідник наголошує на зв'язку феномену толерантності з комунікативними процесами міжособистісної взаємодії.

Отже, із психологічного погляду толерантність – це здатність особистості в комунікативних ситуаціях незбігання думок, оцінних суджень, поведінки, вірування тощо управляти зниженням чутливості до об'єкта, що відбувається завдяки механізмам терпіння, терпимості й прийняття (компроміс). При цьому спілкування слугує основою глибинної, базисної толерантності людей.

Проблему толерантності у спілкуванні як необхідності налагодження суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками комунікативного процесу вивчали К. Абульханова-Славська, М. Каган, Б. Ананьєв, Н. Кузьміна, Б. Ломов, Г. Андрєєва, А. Мудрик, Б. Братусь, В. Мухіна, А. Брушлінський, В. Петровський, В. Слободчиков та інші вчені. На їхню думку, комунікативний аспект спілкування передбачає обмін інформацією між індивідами, які спілкуються. Інформація в процесі спілкування не просто передається від одного суб'єкта іншому, а формується й розвивається, породжуючи спільність цих людей. Саме тому в психології виокремлено вербальну (мовну) й невербальну комунікацію, суть якої, за висловом Г. Петрової, полягає в живому й актуалізованому здійсненні соціальної реальності, її демонстрації [9, с. 60].

М. Каган в процесі дослідження взаємозв'язку толерантності та спілкування акцентує увагу на «...досягненні спільності (або підвищенні рівня спільності) діючих суб'єктів... при збереженні неповторної індивідуальності кожного» [6, с. 86]. Таким чином, окреслюються співвідношення партнерів спілкування: взаємодія – толерантність – спілкування – спільність. Об'єкт толерантності в цьому процесі перетворюється в суб'єкт спілкування.

Отже, толерантність спонукає до спілкування, а від рівня спілкування залежить вид і рівень сформованості толерантності. Так, за визначенням А. Скок, «комунікативна толерантність – це насамперед здатність людини до взаємодії з іншими. Вона включає пізнання особистістю самої себе та іншої людини, толерантні установки поведінки й спілкування» [13, с. 80].

Таким чином, аналіз змісту поняття «толерантність» доводить, що цей феномен органічно пов'язаний із комунікативними процесами, функції яких слугують основою для розуміння сутності категорії «комунікативна толерантність» як особистісної якості.

Позитивне розуміння толерантності досягається через з'ясування її протилежності – інтолерантності, або нетерпимості. Нетерпимість ґрунтується на переконанні, що твоя система поглядів, твій спосіб життя стоять вище за всіх інших. Це не просто відсутність відчуття солідарності, це неприйняття іншого за те, що він виглядає інакше, думає інакше, поводить інакше. Її практичний прояв знаходиться в широкому діапазоні : від звичайної неввічливості, зверхнього відношення до інших – до етнічних чищень і геноциду, умисного знищення людей.

Толерантність і інтолерантність – це особливі відношення, які формуються на підставі оцінки якогось іншого індивіда, завдяки постійному зв'язку з об'єктом. Отже, тут справедлива формула : зв'язок – оцінка – відношення – поведінка (намір), толерантна або інтолерантна.

Толерантність, як відношення, породжує довіру, готовність до компромісу і співпраці, а також радість, товарицькість, дружельюбність. Відповідно інтолерантність, як відношення, породжує негативізм, недобррозичливість, а також негативні емоції – гнів, досаду, злість.

Толерантність за відсутності підстав для негативної реакції вважають природною толерантністю, толерантність, не дивлячись на наявність підстав для неї, називається проблемною толерантністю. Проблема толерантності має наступні різновиди: толерантність підпорядкування, толерантність вигоди, толерантність наміру, толерантність вихованості [5].

Зрозуміло, що будь-яка інша особистість сприймає зауваження, наприклад, педагогів, стриманіше, ніж зауваження рівних собі по положенню. Очевидно також, що толерантність підпорядкування і толерантність вигоди – це прояви толерантності загальнішого плану – вимушеної толерантності. Толерантність вихованості, близька за природою до толерантності поблажливості, стає для індивіда одним із способів особистісного самоствердження, і подібний індивід вважає «нижче за свою гідність» проявляти інтолерантність. Нарешті, конструктивна толерантність – це теж один з проявів толерантності вигоди.

Принцип толерантності зводиться до збудження співчуття до людей інакшої етнічної, релігійної приналежності або до виявлення неспівпадання загальноприйнятих прав людини реальній політиці в конкретній державі. Це призводить до змішення нетолерантності із різними видами дискримінації. Саме толерантність потребує бачення суспільного життя як позитивного цілого. Розуміння цього і є об'єктивною основою істинної толерантності. Толерантність – це безпринципне та глибинне розуміння необхідності іншого, відмінності та особливостей як моментів цілого. Нетолерантність – це ігнорування істини соціального життя.

На відміну від толерантності, дискримінація – це штучне культивування особливостей, які справджують межі прав, можливостей економічної, соціальної, політичної та духовної активності, придушення та витіснення іншого суб'єкта. На основі культурних або мовних характеристик індивіда чи групи, яка заснована на переконанні щодо піднесення одних культур над іншими (етноцентризм) та точка зору, нібито одна нація має більше прав ніж інша (агресивний націоналізм), є крайнім проявом міжнаціональної інтолерантності. Саме дискримінація є головною проблемою розвитку толерантності, її використання і признання нормою у суспільстві.

Ще однією найбільш гострою проблемою є толерантність у сфері етнічних стосунків. У різні епохи вона набувала специфічних особливостей, в різних регіонах приймала найнеочікуваніші відтінки. Права на збереження своєї мови, своїх

культурних цінностей, традицій, імен пред'являлися як фундаментальні вимоги і захищалися етносами на різних рівнях. І завжди завдання мирного співіснування, а тим більше активної взаємодії етносів були надзвичайно складними для практичного вирішення на гідному рівні.

Глобалізація, масова міграція населення, збільшення розриву в добробуті між різними країнами й між етнічними групами усередині країн істотно підсилили погрозу ескалації різних форм нетерпимості, що набула планетарного характеру.

Очевидно, що толерантність розуміється сьогодні як інструмент регулювання міжетнічних стосунків. В даному випадку толерантність розуміється як терпимість до іншої культури, іншої думки, іншої віри, довірчість.

Тобто, ми можемо визначити толерантність як шанобливе ставлення до чужої думки, лояльність в оцінці вчинків і поведінки інших людей, готовність до розуміння і співпраці в розв'язанні питань міжособистісної, групової і міжнаціональної взаємодії.

Багато авторів для визначення толерантності користуються категорією «своє-чуже», що позначає, з одного боку, факт існування відмінностей між людьми (соціальними групами), з другого – факт існування процесів самоідентифікації. Передбачається, що толерантність дозволяє людині приймати «чуже» (інше, відмінне), не втрачаючи при цьому власної ідентичності.

Переважаючи більшість авторів, вказуючи на складності смислового перекладу терміну, широко користується категорією «терпимість», прирівнюючи толерантність з терпимістю до інакомислення. Намагається вирішити проблему співвідношення термінів «довіра» та «толерантність» Т. Скрипкина. За її визначенням, довіра – це складне двополосне явище, пов'язане з існуванням довіри до себе, а також до тієї частини світу, з якою суб'єкт має намір вступити у взаємодію. Якщо йдеться про взаємодію з іншою людиною, то довіра може трактуватися як внутрішній стан готовності взаємодіючих суб'єктів не тільки бути готовими прийняти ціннісно-смилову сферу один одного, але й співвіднести її з власними цінностями. Далі автор робить припущення, що з точки зору функціонального аналізу механізмом формування довіри виступає толерантність. Більш того, толерантність може існувати в формі авансованої довіри. Але з іншого боку, толерантність – це етап на шляху до взаємної довіри як джерело соціального і психологічного благополуччя суспільства – зауважує автор [14, с. 47].

Т. Скрипкина пропонує виділяти на теоретичному рівні як мінімум 5 толерантних особистісних позицій, які відрізняються за ступенем допустимої толерантності:

- толерантність як внутрішня установка, як прийняття та терпимість до інакшого, чужого;
- толерантність як культурологічна норма (зовнішнє вираження);
- толерантність як безпристрасність, як байдужість до інакшого;
- толерантність до тих речей, які завдають шкоди;
- толерантність по відношенню до того, що хтось завдає шкоди не нам, а комусь іншому, але нам до цього немає діла [14].

Проблематичною є повна (радикальна) толерантність, яка вимагає терпимості навіть від радикалів, які потенційно становлять загрозу для дотримання прав частини громадян або стабільності соціальної системи.

Ефективна толерантність неминуче повинна бути абсолютною, і, щоб дієво виконувати свої функції – бути примусом, бути нетолерантною до нетолерантності. К. Попер це визначив як «парадокс терпимості»: «необмежена терпимість повинна привести до нетерпимості». У цьому плані суперечка стосується меж терпимості – наскільки суспільство і його соціальні інститути мають віднайти розумні засоби самозбереження, що певною мірою підмінює принцип толерантності [11].

Будь-який соціум, не маючий соціальної, культурної, етнічної однорідності для забезпечення стабільності та безконфліктності у своїх стосунках, становиться толерантним по відношенню один до одного. Тож, ефективність толерантності залежить від вибраної суспільством форми співвідношень характеру домінуючої – міфологічної, релігійної, секулярної або науково-суспільної свідомості.

На думку А. Реана, поняття «терпимість» включає в себе поняття «толерантність», але не підпорядковується до нього, а є більш загальним.

Вчений виділяє 2 механізми терпимості:

- Сенсуальна терпимість особистості. В цьому випадку соціально-психологічна терпимість обумовлена низькою соціально-психологічною чутливістю особистості (черствий, холодний тощо). Насправді, саме в такій варіації терпимість визначається толерантністю та пов'язана з підвищенням межі соціально-психологічної чутливості партнерів до різних впливів.

- Диспозиційна терпимість особистості. Саме тут підвищення терпимості пов'язано з формуванням відповідних установок особистості. («кожна людина помиляється», «у кожного своя думка»).

Сенсуальна терпимість пов'язана зі стійкістю особистості до впливів середовища, з послабленням реакцій на несприятливий фактор через зниження чутливості. Сенсуальна терпимість, таким чином, пов'язана з класикою толерантності, з підвищенням порогу чутливості до різноманітних впливів середовища, а також впливів суб'єктів міжособистісної взаємодії. Тобто сенсуальна терпимість має на увазі схильність, готовність особистості до певної реакції на середовище. Ця готовність проявляється на когнітивному, афективному та поведінковому рівнях. За диспозиційною терпимістю стоять певні установки особистості, сукупність її відносин до дійсного світу: до впливу інших людей на себе, до життя, їх поведінки [12].

Тож, толерантність повинна бути усвідомлена сьогодні не тільки як орієнтація свідомості, але й як тип способу життя, обґрунтований на гармонійній сумісності кодів цивілізаційного розвитку людства, природи. Без адекватного розв'язання цієї проблеми не можна розраховувати на толерантність людських відносин. Міжнародна спільність потребує створення та розвитку мозкових та інформаційних центрів, здатних визначити умови самозбереження ситуації для сучасної ситуації в країні. Лише при визначенні цих умов можлива установка головних принципів способу життя та відносин, які можна вважати реальною альтернативою антикультурі соціуму, яка обумовлює, в свою чергу, катастрофічну розтрату матеріальних та моральних ресурсів, необхідних для відтворення людиною передумов життя.

Отже, толерантність – це поважливе ставлення до іншої думки, лояльність щодо оцінки вчинків та поведінки інших людей, готовність до розуміння та співпраці у вирішенні питань міжособистісної, групової та міжнаціональної взаємодії.

Список використаних джерел

1. Асташова Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений / Н. А. Асташова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : Сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд., стереотип. – М. : Издательство Московского Психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 368 с.

2. Безюлева Г. В. Толерантность : взгляд, поиск, решение // Г.В. Безюлева, Г.М. Шеламова. – М. : Вербум-М, 2003. – 168 с.

3. Братченко С. Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании / С.Л. Братченко // Педагогика развития : ключевые компетентности и их становления. – Красноярск, 2003. – 120 с.

4. Бубер М. Я и Ты //М. Бубер; пер. с нем. Ю. С. Терентьева, Н. Файнгольда. – М. : Высшая школа, 1993. – 175 с.
5. Зінченко А. Концептуальні ідеї розуміння сутності феномену «Комунікативна толерантність» / А. Зінченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – Запоріжжя : [б. в.], 2009, Вип. 3 (56). – С. 213-219.
6. Каган М. С. Мир общения : проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
7. Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая / Лекторский Владислав Александрович. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
8. Маслоу А. Г. Мотивация и личность : пер. с англ.// А. Г. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
9. Петрова Г. И. Толерантность и коммуникация: коллективная монография / Г.И. Петрова // (под ред. Г. И. Петровой). – Томск : Дельтаплан, 2002. – 178 с.
10. Погодина А.А. Толерантность : термин, позиция, смысл, программа / А. А. Погодина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://1september.ru/ru/his/2002/11/2.htm>
11. Попер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Попер [Електронний ресурс]. – К. : Основи, 1994.
Том 1. У полоні Платонових чарів. – 444 с.
Том 2. Спалах пророцтва : Гегель, Маркс та послідовники. – 495 с.
Режим доступа : http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/politologija/karl_popper_vidkrite_suspilstvo_ta_jogo_vorogi/21-1-0-14368
12. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – СПб. : Питер Ком. – (Серия «Мастера психологии»), 1999. – 576 с.
13. Скок А. Г. Комунікативна толерантність викладача вищого навчального закладу /А. Г. Скок // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – №34. – С. 79 - 84.
14. Скрипкина Т.П. Доверие и толерантность : существуют ли границы? / Т.П. Скрипкина // Межкультурный диалог: исследования и практика / Под ред. Г. У. Солдатовой, Т.Ю.Прокофьевой, Т. А. Лютой / Т.П. Скрипкина. – М. : Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова, 2004. – С. 47 – 56.
15. Тишков В.А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах (доклад на Международной научной конференции ЮНЕСКО «Толерантность и согласие») / В.А. Тишков // Очерки теории и политики этничности в России. – М. : Русский мир, 1997. – С. 256 - 274.

References

1. Astashova N. A. Problema vospitaniya tolerantnosti v sisteme obrazovatelnykh uchrezhdeniy / N. A. Astashova // Tolerantnoe soznanie i formirovanie tolerantnykh otnosheniy (teoriya i praktika): Sb. nauch.-metod. st. – 2-e izd., stereotip. – М. : Izdatelstvo Moskovskogo Psikhologo-sotsialnogo instituta; Voronezh : Izdatelstvo NPO «MODEK», 2003. – 368 s.
2. Bezyuleva G. V. Tolerantnost : vzglyad, poisk, reshenie // G.V. Bezyuleva, G.M. Shelamova. – М. : Verbum-M, 2003. – 168 s.
3. Bratchenko S. L. Psikhologicheskie osnovaniya issledovaniya tolerantnosti v obrazovanii / S.L. Bratchenko // Pedagogika razvitiya : klyuchevye kompetentnosti i ikh stanovleniya. – Krasnoyarsk, 2003. – 120 с.
4. Buber M. Ya i Ty //М. Buber; per. s nem. Yu. S. Terenteva, N. Fayngolda. – М. : Vysshaya shkola, 1993. – 175 с.

5. Zinchenko A. Konceptualni ideï rozuminnya sutnosti fenomenu «komunikativna tolerantnist» / A. Zinchenko // *Pedagogika formuvannya tvorchoï osobistosti u vishnij i zagalnoosvitnij shkolax*. – Zaporizhzhya : [b. v.], 2009, vip. 3 (56). – S. 213-219.
6. Kagan M. S. Mir obshcheniya : problema mezhsobektnykh otnosheniy / M. S. Kagan. – M. : Politizdat, 1988. – 319 s.
7. Lektorskiy V. A. Epistemologiya klassicheskaya i neklassicheskaya / Lektorskiy Vladislav Aleksandrovich. – M. : Editorial URSS, 2001. – 256 s.
8. Maslou A. G. Motivatsiya i lichnost: per. s angl.// A. G. Maslou. – SPb. : Yevraziya, 1999. – 478 s.
9. Petrova G. I. Tolerantnost i kommunikatsiya: kollektivnaya monografiya / G.I. Petrova // (pod red. G. I. Petrovoy). – Tomsk : Deltaplan, 2002. – 178 s.
10. Pogodina A.A. Tolerantnost : termin, pozitsiya, smysl, programma / A. A. Pogodina [Yelektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : <http://1september.ru/ru/his/2002/11/2.htm>
11. Poper K. Vidkrite suspilstvo ta jogo vorogi / K. Poper [elektronniy resurs]. – K. : Osnovi, 1994.
tom 1. U poloni platonovix chariv. – 444 s.
tom 2. Spalax prooctva : Gegel, Marks ta poslidovniki. – 495 s.
Rezhim dostupu : http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/politologija/karl_popper_vidkrite_suspilstvo_ta_jogo_vorogi/21-1-0-14368
12. Rean A. A. Socialnaya pedagogicheskaya psikhologiya / A.A. Rean, Ya. L. Kolominskiy. – SPb. : Piter Kom. – (Seriya «Mastera psikhologii»), 1999. – 576 s.
13. Skok A G. Komunikativna tolerantnist vikladacha vishhogo navchalnogo zakladu /A. G. Skok // *Visnik zhitomirskogo derzhavnogo universitetu imeni Ivana Franka*. – 2007. – №34. – S. 79 - 84.
14. Skripkina T.P. Doverie i tolerantnost : sushchestvuyut li granicy? / T.P. Skripkina // *Mezhkulturnyy dialog : issledovaniya i praktika* / Pod red. G. U. Soldatovoy, T.Yu. Prokofevoy, T. A. Lyutoy / T.P. Skripkina. – M.: Zentr SMI MGU im. M.V. Lomonosova, 2004. – S. 47 – 56.
15. Tishkov V.A. Tolerantnost i soglasie v transformiruyushchikhsya obshchestvakh (doklad na Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii YuNESKO «Tolerantnost i soglasie») / V.A. Tishkov // *Ocherki teorii i politiki etnichnosti v Rossii*. – M. : Russkiy mir, 1997. – S. 256 - 274.

Волкова Віра Андріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, вул. Леніна, 20. vera_bar@list.ru

Волкова Вера Андреевна, кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры социальной педагогики и дошкольного образования, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, г. Мелитополь, ул. Ленина, 20.

Vera A. Volkova, Ph.D., associate professor, assistant professor of social pedagogy and Preschool Education Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky, m. Melitopol, Lenin str., 20.